

Віктор Баюк

Обстеження району давньоруського городища Борисковичі у сезоні 2009 року

The research carried out in season 2009 in the region of the castle Boriskoviči grad

The grad is situated on the right bank of the Lipy river. The excavation carried out in 2009, and earlier (2nd half of the 20th cent. and the beginning of the 21st cent.) proves that this area was used in Bronze Age, however the especially intensive colonization on the limited area by the embankments was during the period from 9th to 13th cent. The nature of discovered artefacts (the pottery, metal articles) indicates the importance of this administrative centre.

KEY WORDS: Boriskoviči, Ukraine, grad, excavation research, Bronze Age, early Middle Ages

В польовий сезон 2009 року експедицією ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ було проведено археологічні розвідки на території городища періоду Київської Русі X–XIV ст. в селі Борисковичі.

Відповідно відкритого листа за формою 3 проводились візуальні розвідки без права шурфування. Обстежувалась поверхня, схили річки на відкритих ділянках ґрунта, особливу увагу було приділено необстежуваній заплавної території зони городища далі від русла Липи, було зібрано підйомний матеріал.

Метою розвідки було уточнення характеру та сучасного стану пам'яток, зони поширення культурного шару навколо укріплень городища, коректування хронології навколишніх неукріплених поселень для подальшого встановлення відповідних охоронних знаків на всій площі поширення археологічних матеріалів. Цим було зумовлено характер обстеження території, при якому увага зверталась на укріплену частину городища, долину заплави, пологі схили корінного берега річки в зазначеному районі пошуку та низинну заплаву територію.

Городище періоду Київської Русі X–XIV ст. є пам'яткою археології місцевого значення і відоме в історіографії з кінця XIX ст. за інформацією В. Б. Антоновича (1901, с. 58). У 1961 році розвідки тут проводила М. О. Тиханова, у 1966 В. В. Ауліх (1966, с. 249–250), у 1986 та 1990 роках розвідкові розкопки на городищі провів С. Терський, 2005 року обстеження та виготовлення паспорта пам'ятки здійснив О. Є. Златогорський.

Воно займає середню, (найвищу), рівну площадку острова, витягнутого паралельно правому берегу р. Липи, має видовжену овальну форму, оточену валом і ровом оточеністю 500 м. Ширина валу 6–8 м, висота 7–10 м. Під час спорудження валу, в результаті вибирання землі з західної та східної сторін городища було вирито рови, що могли наповнюватися водою Липи, а по центру площадки виник горб. Додатковим в'їздом до городища слугувало місце,

визначене за розривом валу у південно-східному куті. Центральний знаходився у середині західного валу через збережену досьогодні дамбу шириною 5–7 м. Дослідження С. Терського проводились двома траншеями:

Перша траншея була доведена до глибини 2 м. На глибині 0,5 м під залишками дерев'яних конструкцій виявлено кладку шириною 3 м, складену з фігурних керамічних блоків, очевидно, фризівих, повторного використання (із слідами вапнякового розчину), крихких, цеглистого кольору, розміром приблизно 30x30x45–50 см. З причини нерівномірного обпалу видобути цілий блок не вдалося. Вертикальні стіни кладки простежено на висоту понад 1,5 м.

Друга траншея виявила на глибині 2,5 м від гребеня валу два ряди дубових балок товщиною 0,2–0,3 м, покладених вздовж валу. Цегляних конструкцій тут не виявлено.

Дослідженнями в центральній частині площадки городища встановлено існування дерев'яної житлової забудови, що орієнтувалась, очевидно, на вісь центрального в'їзду. Кути долівки однієї із споруд орієнтовані паралельно сторонам городища, сама вона знаходилась в шарі чорнозему на -0,7 м від денної поверхні. Її розміри приблизно 5x4 м. На краю заповнення знайдено залізний цвях, очевидно від конструкції житла, а в заповненні шматки перепаленої глини. Виявлено також однотипну кераміку, що за аналогіями з луцького замку та близького до нього урочища «Панський город» датується XIII–XIV ст. Аналогічний керамічний матеріал виявлено також у частково дослідженому житлі, розташованому за 6 м західніше по одній лінії з першим житлом і паралельно йому. Предмети побуту з житла: двосторонній кістяний гребінь, залізний ніж, фрагмент червоноглиняної амфори, фрагменти скляного браслету є типовими для XII – I пол. XIII ст., хоч нерідко трапляються в шарі післямонгольського часу (С. Терський 1993, с. 47–48).

Розвідковими розкопками в західній частині острова, куди входить центральний в'їзд на городище встановлено існування забудови у прибережній смузі, де виявлено заглиблену споруду, пов'язану із залізобним промислом. В передматериковому шарі городища, на глибині 0,7–1,2 м виявлено матеріали X–XI ст., а у верхньому культурному шарі незначну кількість матеріалів XVI–II–XX ст, пов'язаних з повторним використанням городища як військового форту (в селі збереглися легенди про відвідування форту Катериною II) (С. В. Терський 1991, с. 22–24).

Вцілому городище знаходиться в задовільному стані, слідів недавньої господарської діяльності на його території не виявлено, однак присутні видимі пошкодження поверхні внаслідок діяльності «скарбошукачів».

На поверхні городища виявлено матеріали давньоруського часу. Фрагмент горщика «курганного типу» має високе вертикальне вінце різко відігнуте назовні з великим потовщенням та плавно доліпленим до стінки

краєм (В. А. Петрашенко 2004, с. 96), (рис 1, 1). Виріб якісний, коричневого кольору з хорошим обпалом. Датується за аналогією XI ст. Фрагмент гончарного денця темного кольору з хорошою якістю виготовлений на ручному гончарному колі (заплив края денця та значна домішка піску у донній частині – Б. А. Рыбаков 1958, Глава 2, Розділ 3) також може бути датований XI ст. Серед інших матеріалів можна виділити середньозбережений кінський зуб, що вказує на присутність в межах городища кінней (можливо елітного війська-кінноти).

Загалом виявлені знахідки дають можливість припускати активне життя на городищі протягом XI–XII ст., подальші роботи з правом шурфування дозволять аргументованіше підтвердити це припущення та більше висвітлити питання соціального статусу пам'ятки.

Також було обстежено навколишні з городищем горбисті підвищення, на яких по припущенні міг розміщуватись посад городища. Навіть поверхневий підйомний шар підтвердив це припущення, на площі приблизно

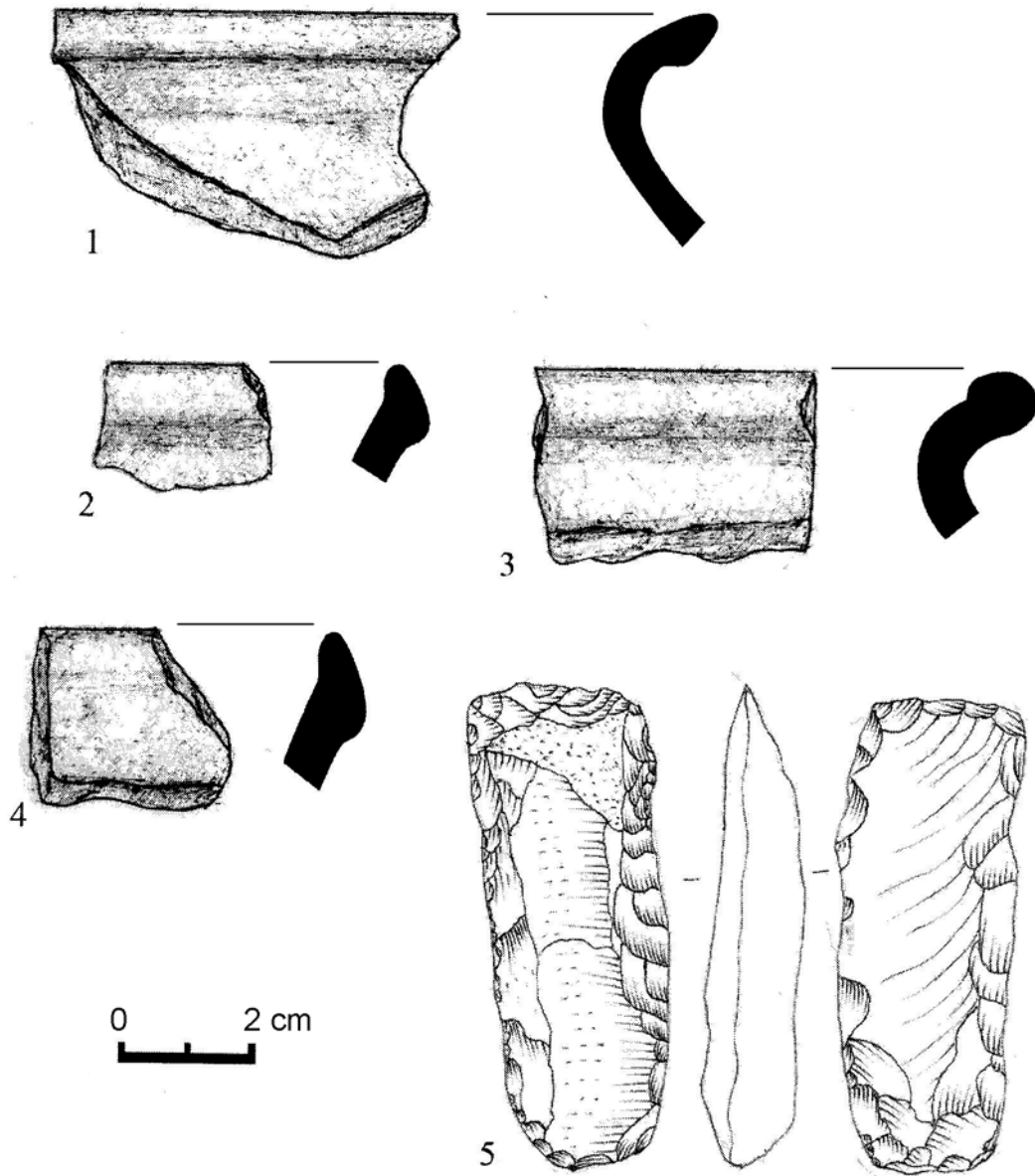

Рис. 1. Борисковичі (2009). Городище: 1 – кераміка. Посад: 2–4 – кераміка. 5 – кремій
 Abb. 1. Boriskoviči (2009). Burgwallanlage: 1 – Keramik. Siedlung: 2–4 – Keramik. 5 – Feuerstein

100x150 м. було виявлено певну кількість археологічного матеріалу.

Матеріали епохи бронзи представлені фрагментами ліпної кераміки середньої якості зі значними домішками коричневого кольору та кремінними виробами. Кремінна заготовка зі слідами багаторазових двібчних сколів має розміри 7x3 см і покрита молочною патиною. Готовий виріб-долотце (рис. 1, 5) має розміри 7x2,5 см, виготовлене технікою двобічної ретуші та має чітку робочу площадку. Датуються знаряддя епохою бронзи.

Киево-руська доба представлена керамікою, віднесеною за формою вінець та технологічними ознаками до кількох типів:

1. Фрагменти горщиків «курганного типу», в яких високе вертикальне вінце має невелике потовщення і го-

стрий відтягнутий донизу край (М. П. Кучера 1986, с. 210) (рис. 1, 2). Вироби якісні, часто білоглиняні. Датуються така кераміка X – поч. XI ст.

2. Фрагменти горщиків «курганного типу», в яких край вінця має невелике потовщення та плавно доліплений до стінки край (В. А. Петрашенко 2004, с. 96) (рис. 1, 4). Вироби якісні, часто білоглиняні. Датуються така кераміка XI ст.

3. Фрагменти горщиків загальноруського типу, в яких маленьке вінце оформлене валиком (рис. 1, 3). Вироби якісний, сірого кольору. Датуються XII–XIII ст. (Д. Н. Козак, Б. А. Прищепа, В. В. Шкоропад 2004, с. 102).

Деякі з представлених фрагментів усіх типів орнаментовані неглибокими паралельними врізними лініями по тулубу та плічках посудини, серед звичайних сірих

Рис. 2. Борисковичі (2009). Заплава: 1–3 – кераміка. 4–6 – метал

Abb. 2. Boriskoviči (2009). Überschwemmungsgebiet: 1–3 – Keramik. 4–6 – Metall

зразків зустрічаються виготовлені з якісної світлої добре відмудленої глини. Також необхідно вказати на наявність серед підйомних знахідок фрагментів глиняної обмазки.

Виявлені матеріали дозволяють поєднувати це багатозарове (археологічні роботи без сумніву доведуть такий його характер) поселення з городищем на певному етапі його існування. До появи городища в період бронзи існувало неукріплене поселення, яке згодом, в руську добу при спорудженні городища стало відігравати роль його посаду. Це підтверджується спорідненістю матеріалу та топографічним розміщенням поселення на пануючій висоті. Широта хронології поселення відповідає датуванню городища попередніми дослідниками (які мали право на шурфування) і може бути відкорегована внаслідок подальших наукових робіт.

Різномасштабні матеріали також були знайдені на заплавлених територіях навколо городища з тяглістю культурного шару по підйомному матеріалу протягом 250–300 м від укріпленої лінії. При дослідженні С. Терського він вказує на наявність там культурного шару, однак лише у незначній частині біля самих валів (С. Терський 1993, с. 47–48).

Матеріали епохи бронзи представлені незначною кількістю описаних вище фрагментів ліпної кераміки коричневого кольору середньої якості зі значними домішками у глиняному тісті. Як видається, центр поселення бронзового віку був на підвищенні і ці матеріали потрапили сюди звідти.

Давньоруський час представлений найбільшим числом знахідок, описаних вже вище та відмінних, серед яких за означенням вінець можна виділити такі типи:

1. Фрагменти горщиків «курганного типу», в яких високе вертикальне вінце має невелике потовщення і гострий відтягнутий донизу край. Вироби якісні, часто білоглиняні. Датується така кераміка X – поч. XI ст. (М. П. Кучера 1986, с. 210).

2. Фрагменти горщиків «курганного типу», в яких край вінця має невелике потовщення та плавно доліплений до стінки край. Вироби якісні, часто білоглиняні. Датується така кераміка XI ст. (В. А. Петрашенко 2004, с. 96).

3. Фрагменти горщиків в яких маленьке вертикальне вінце гостро скошене всередину посудини (рис. 2, 2). Вироби якісні, коричневого кольору з незначними домішками шамоту. Датуються матеріали за аналогією XI–XII ст.

4. Фрагменти горщиків, в яких маленьке вінце оформлене валиком. Вироби якісні, сірого кольору. Датується такий загальноруський тип кераміки XII–XIII ст. (Д. Н. Козак, Б. А. Прищеп, В. В. Шкоропад 2004, с. 102).

5. Посудини в яких високе вінце вертикальне і косо зрізане всередину (рис. 2, 1). Виріб середньої якості, темно-коричневого кольору з значними домішками. Датуються XI ст.

Фрагменти денеч з заплавного поселення у кількості 3 екземплярів раннього типу, виготовлені з ознаками ручного гончарного кола. Фрагменти стінок частково білоглиняні, у деяких випадках вони орнаментовані врізними паралельними лініями по тулубу горщиків. Також

тут виявлено фрагменти ротаційних жорен, пряслице з рожевого овруцького шиферу (рис II, 3), фрагменти шлаку. Шлак досить легкий, що вказує на високий процент видобутого з руди заліза а значить високі виробничі можливості майстрів варки заліза (Б. А. Рыбаков 1985, Глава 2, Розділ 1).

Багата колекція металевих виробів, зібрана на поверхні заплавного поселення. Вона включає невеликі свинцеві товарні плombs Дорогичинського типу, фрагменти металевих пряжок та окуття ремня, металеве кільце для захисту робочого пальця лучника в момент пострілу (рис. 2, 5), бронзову накладку-застібку книжки (рис II, 4) а також шпильку-стилет (рис. 2, 6), на якій варто зупинитись окремо.

Довжина виробу 5,7 см, діаметр голівки 0,9 см, 0,35 см. Виготовлений артефакт технікою лиття, а нижня частина його прокована, що надавало вістрю витягнутої та загостреної форми. На Волині такі шпильки представлені знахідкою з с. Лище Луцького району (фонди Волинського краєзнавчого музею), однак вона орнаментована і прикрашена (І. Маркус, Г. Охріменко 2008, с. 137–138). Схожі до описаного виробу зберігаються у фондах Національного музею історії України (інв. №№ 1700/3/ та 1702/4/). Відрізняються від виявленої знахідки вони більшим розміром та орнаментациєю (Т. Гошко 2005, с. 235–240). Косий наскрізний отвір в голівці виробу відрізняє його від двох виявлених в похованні № 16 Гордіївського курганного могильника (В. І. Ключко 2006, с. 110), однак така особливість прослідкована в шпильках зі скарбу Ресешт (М. Петреску-Дыбовица 1960, с. 73), а також у знахідці з Хлашківців (В. І. Ключко 2006, с. 110). Подібні шпильки відомі як особиста зброя для близького бою в Припрутьській Румунії, в Трансільванії та Середньому Придністров'ї у пам'ятках культури Ноа, що датується XIII–XII ст. до н.е.

Фрагментарно збережена пряжка та кільце для захисту пальця лучника мають повні аналогії у поясному наборі руського дружинника з кургану біля с. Городилиць (О. П. Моця 1993, с. 62, рис. 24). Книжкова застібка має аналогію у споріднених з волинськими поселенських комплексах Подніпров'я, а саме на поселенні біля с. Григорівка (В. А. Петрашенко 2004, с. 261, Дод. 8). Враховуючи, що такі речі могли належати лише наближеній до міста військовій еліті (П. П. Толочко 1987, с. 53), можна припускати високий соціальний статус городища Борисковичі у давньоруський час.

Отож поселення в сучасній заплаві р.Липи було досить значним, відіграло велику роль в поселенській системі городища та його поселень-супутників. На його значущість нам вказує багатство та різноплановість археологічних матеріалів.

Загалом виявлені знахідки дають можливість стверджувати про активність заселення в зоні городища починаючи з бронзового віку, у XIII–XII ст до н.е. т протягом X–XIII ст.

Саме городище безперечно відіграло центральну роль, можливо там існувала якась адміністрація, що підтверджується знахідками решток коня та предметами дружинної культури, близько від нього, на пануючому підвищенні розміщувався посад. Цілковита спорідненість

знахідок підтверджує таку думку. Поселення ж в сучасній заплаві на нашу думку було досить значним, враховуючи що хронологічно воно припадає на час Кліматичного оптимуму і обстежувана територія до XII ст була значно сухішою. Потім, з різким настанням Малого льодовико-

вого періоду територія значно зволожилась, що безперечно вплинуло на подальше заселення у всьому регіоні та і в районі городища Борисковичі.

Подальші археологічні роботи на цій безперечно цінній пам'ятці зможуть дати новий науковий матеріал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Антонович В. Б.
1901 *Археологическая карта Волынской губернии*, Труды XI Археологического съезда в Киеве, Москва, Т. I, с. 58.
- Аулик В. В.
1967 *Древнерусские городища в Западной Волини*, Археологические открытия 1966 г., Москва, с. 249–250.
- Гошко Т.
2005 *Два бронзових вироби з фондів національного музею історії України*, На пошану Софії Станіславівни Березанської: Збірка наукових праць, Київ, с. 235–240.
- Клочко В. І.
2006 *Озброєння та військова справа давнього населення України*, Київ.
- Козак Д. Н., Прищепя Б. А., Шкоропад В. В.
2004 *Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі)*, Київ.
- Кучера М. П.
1986 *Керамика*, Археология Украинской ССР, Т. 3, Київ, с. 450.
- Маркус І., Охріменко Г.
2008 *Знахідки металеві зброї із Західної Волині*, Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник, Вип. IV, Луцьк, с. 216.
- Моця О. П.
1993 *Населення південно-руських земель IX–XIII ст. (За матеріалами некрополів)*, Київ.
- Петрашенко В. А.
2004 *Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка)*, Київ.
- Петреску-Дыбовица М.
1960 *К вопросу о гальштатской культуре в Молдове*, Материалы по исследованию археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев.
- Рыбаков Б. А.
1958 *Ремесло Древней Руси*, Москва.
- Свешников І. К.
1974 *Племена культуры Ноа*, Стародавнє населення Прикарпаття і Волині, Київ, с. 183–201.
- Терський С. В.
1991 *Середньовічні городища басейну р. Липи в дослідженнях краєзнавців Волині*, Минуле і сучасне Волині: історичні постаті краю, Луцьк, с. 22–24.
- 1993 *Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986–91 роках*, Наукові записки, Львів, Вип. 1, с. 47–48.
- Толочко П. П.
1987 *Древняя Русь. Очерки социально-политической истории*, Київ.

Viktor Baùk

Im Jahre 2009 durchgeführte Forschungen in der Umgebung der Burgwallanlage in der Ortschaft Boriskovičì

Zusammenfassung

In der Fachliteratur ist die Burgwallanlage seit dem Ende des 19. Jhs. bekannt (V. Antonovič 1901, S. 58). Die Ausgrabungen, vor allem in Form von Sondagen, wurden in der 2. Hälfte des 20. und Anfang des 21. Jahrhunderts durchgeführt.

Das Objekt umfasst den Mittelteil der Insel, die parallel zum rechten Ufer des Flusses Lipa lokalisiert ist. Es hat eine ovale Form, und ist mit dem Wall und dem Graben von der Länge 500m umgeben. Die Wallbreite beträgt 6–8 m, und seine Höhe 7–10 m.

In der Burgwallanlage, wie auch außerhalb der Wälle, darunter in dem überschwemmbareren Gebiet, entdeckte man das

Fundmaterial, das den Beweis dafür liefert, dass dieses Gebiet schon in der Bronzezeit besiedelt wurde. Eine besonders intensive Besiedlungsphase fällt jedoch in das 11.–13. Jh. Die 2009 geführten, wie auch die früheren Forschungen wiesen die Anwesenheit einer dichten Bebauung auf dem mit den Wällen umgebenen Gebiet auf. Das freigelegte Fundmaterial (Keramik, Metallerzeugnisse) weist hin, dass das erforschte Objekt in dieser Zeit ein wichtiges Verwaltungszentrum darstellen konnte. Ein Teil der Funde wird auf das 18.–20. Jh. bezogen- die Zeit, in der an diesem Ort ein militärisches Fort funktionierte. Laut der Überlieferungen wurde es von der Zarin Katharina der I. kontrolliert.

